

Kwaliteit toelichting omzet in jaarrekening van Europese bouwondernemingen

Roy van Duuren, Ralph ter Hoeven

Received 21 September 2020 | Accepted 1 November 2020 | Published 15 December 2020

Samenvatting

In dit artikel wordt de toepassing van IFRS 15 *Revenue from Contract with Customers* onderzocht voor een populatie van bouwondernemingen en projectontwikkelaars over de boekjaren 2018 en 2019. Het onderzoek richt zich op de informatiewaarde van de aan IFRS 15 gerelateerde toelichtingen en beoogt eventuele leereffecten te onderkennen in het tweede jaar van toepassing van IFRS 15. Om die reden zijn zowel de boekjaren 2018 als 2019 onderzocht.

De uitkomsten laten zien dat er beperkte leereffecten te onderkennen zijn en dat de kwaliteit van toelichtingen sterk varieert in de door ons onderzochte doelgroep. Op basis van *best practices* worden aanbevelingen geformuleerd ter verhoging van de kwaliteit.

Relevantie voor de praktijk

De overgang van IAS 11 en 18 naar IFRS 15 heeft invloed gehad op sectoren met langjarige contracten en meerdere prestatieverplichtingen per contract. De bouw- en constructiesector behoort hiertoe. Met dit artikel wordt de toepassing van IFRS 15 onderzocht voor boekjaren 2018 en 2019 van ondernemingen binnen deze sector en wordt ook nagegaan in hoeverre er leereffecten optreden in de jaarrekening over 2019. De in het artikel opgenomen *best practices* en analyses hiervan kunnen als voorbeeld dienen voor een verdere verbetering van de kwaliteit.

Trefwoorden

IFRS 15, omzetverantwoording, bouwondernemingen

1. Inleiding

De International Accounting Standards Board (IASB) publiceerde in mei 2014 IFRS 15 *Revenue from Contracts with Customers*. Als blijk van bewijs van de succesvolle samenwerking met de Amerikaanse Financial Accounting Standards Board (FASB) publiceerde de FASB nagenoeg dezelfde regels door middel van de invoering van *Topic 606* in de Amerikaanse *Accounting Standards Codification*. IFRS 15 kent als doel om grondslagen te geven die ondernemingen dienen toe te passen met betrekking tot de aard, de omvang, het moment en de onzekerheden van de omzet en kasstromen voortko-

mende uit contracten met afnemers (*customers*). Zeker binnen US-GAAP en in mindere mate binnen IFRS waren in de loop van de tijd de bepalingen over omzetverantwoording verspreid opgenomen. Dat wil zeggen: er was geen gemeenschappelijke standaard en ook geen gemeenschappelijk beginsel omtrent omzetverantwoording binnen zowel US-GAAP als IFRS. Met de komst van IFRS 15 (en *Topic 606*) veranderde dat. IFRS 15 verving met ingang van boekjaren die aanvangen op of na 1 januari 2018 zowel de oude algemene standaard over omzetverantwoording (IAS 18) als ook IAS 11 (*Con-*

struction Contracts; dus specifiek bedoeld voor bouwcontracten) en vier officiële interpretaties (onderdeel van IFRS) namelijk IFRIC 13, 15, 18 en SIC 31. De lange invoeringstijd (van mei 2014 tot januari 2018) heeft alles te maken met de inschatting van de IASB dat bedrijven tijd nodig zouden hebben om de nieuwe grondslagen goed te analyseren en te implementeren. De IASB verwachtte vooral op de volgende gebieden veranderingen ten opzichte van de oude regels¹:

- het centrale beginsel van overdracht van beschikkingsmacht (control) als basis voor omzetverantwoording (in plaats van de *risks and rewards* bepaling van IAS 18);
- identificatie van prestatieverplichtingen in contracten met afnemers;
- allocatie van de transactieprijs naar de verscheidene prestatieverplichtingen;
- de bepaling van omzet; in het bijzonder de bepaling van de transactieprijs indien variabele vergoedingen zijn afgesproken.

Een sector die geconfronteerd werd met deze vier veranderingen betreft de bouwsector waartoe ook ontwikkeling van vastgoedprojecten behoort. Binnen deze sector wordt vaak gewerkt met langjarige contracten met verschillende prestatieverplichtingen. Tijdens de bouwfase treden dikwijls veranderingen (modificaties) op in het bestek waardoor de transactieprijs aan veranderingen onderhevig is. Ook de bepaling van het variabel deel van de transactieprijs (zoals prestatiebonussen en boetes bij te late oplevering) waarover in IFRS 15 veel specifieke regels zijn opgenomen, speelt in deze sector een rol. De sector paste vóór IFRS 15 de combinatie toe van IAS 11, IAS 18 en IFRIC 15 (*Agreements for the Construction of Real Estate*) voor de vraag of omzet over de contractperiode (naar rato van de voortgang van het project) of pas bij oplevering van het project moest worden genomen. Ook de aard van de activiteiten (dienstverlening, daadwerkelijke levering van goederen of een combinatie van beide) speelde daarbij een rol. Al deze regels zijn dus vervangen door IFRS 15 waardoor bouwbedrijven per contract moesten nagaan hoe de nieuwe omzetverantwoordingsregels moesten worden toegepast en met name hoe het nieuwe kernbeginsel van overdracht van beschikkingsmacht uitwerkte. Het is om deze reden dat we de bouwsector hebben geselecteerd voor ons onderzoek naar de kwaliteit van naleving van IFRS 15.

Hoewel IFRS 15 dus al moest worden toegepast over het boekjaar 2018 en aan dit onderwerp ook in de vorige themanummers *Het jaar verslagen – Onderzoek jaarverslagen* al aandacht is besteed (Van der Kuij-Groenberg and Pronk 2019; Pronk and Roozen 2018), menen we dat dit artikel een toegevoegde waarde kan bieden om twee redenen. Allereerst is de aandacht in de voorgaande themanummers vooral uitgegaan naar de overgangseffecten van IFRS 15² op een algemene populatie van ondernemingen. Het aandachtsgebied ligt in dit ar-

tikel op de continuele toepassing van IFRS 15 en met name de toelichtingsvereisten van IFRS 15.110-129. In de tweede plaats willen we ook door middel van een vergelijking tussen de jaarrekeningen over het boekjaar 2018 en 2019 nagaan of ondernemingen, nu ze IFRS 15 voor de tweede maal in de jaarrekening toepassen, verbeteringen hebben aangebracht in hun toelichting over omzetverantwoording. Dit fenomeen vatten we samen onder de noemer leereffecten.

Ook de European Securities Market Authority (ESMA, 2019) onderkent als onderdeel van de prioriteiten voor de jaarrekening over het boekjaar 2019 het belang van een verbeterde toepassing van IFRS 15. Wij citeren: “ESMA notes that the introduction of IFRS 15 changed the way issuers and users of financial information apply and analyse the recognition of revenue, even where it did not have a significant quantitative effect on the amount of revenue recognised. ESMA acknowledges the efforts made by issuers in implementing IFRS 15 and in providing information in the first set of annual financial statements prepared under the new standard. However, given the prominence of revenue in the financial statements and its importance in reflecting the activities of the issuer, ESMA is of the view that the disclosures provided by entities should be further improved. This is of particular importance in industries where revenue recognition is subject to significant assumptions and judgements.”

In de laatste zin van het citaat refereert de ESMA aan sectoren waarbij sprake is van significante assumpties en overwegingen in toepassing van IFRS 15. De bouwsector behoort hier zoals aangegeven ook toe.

Dit onderzoek is verder als volgt gestructureerd. In paragraaf 2.1 wordt de onderzoekspopulatie beschreven. De hierop volgende paragrafen zijn ingedeeld naar twee deelonderwerpen zoals opgenomen in de toelichtingsvereisten van IFRS 15. Deze deelonderwerpen hebben naar ons inzicht de hoogste informatiewaarde voor de gebruikers van de jaarrekening van de geselecteerde onderzoekspopulatie. Deze betreffen toelichtingen omtrent contracten met afnemers (2.2) en toelichtingen omtrent significante overwegingen (2.3). Binnen de geselecteerde deelonderwerpen is een onderverdeling gemaakt naar sub-paragrafen. Deze sub-paragrafen zijn bepaald op basis van de naar ons inziens meest relevante toelichtingsvereisten van IFRS 15. Een onderverdeling is gemaakt naar de sub-paragrafen impairment verliezen contractactiva (2.2.1), toelichting op significante ontwikkelingen contractactiva en -verplichtingen (2.2.2) en disaggregatie van omzetverantwoording (2.2.3). De toelichtingen omtrent significante overwegingen zijn opgedeeld naar significante overwegingen ten aanzien van nog te verrichten prestatieverplichtingen (2.3.1) alsmede significante overwegingen ten aanzien van omvang en timing van omzetverantwoording (2.3.2). Verder wordt in dit onderzoek ingegaan op de *key-audit-matters* zoals opgenomen in de uitgebreide controleverklaring van de accountant (2.4). In paragraaf 3 sluiten we af met conclusies en een aantal slotopmerkingen.

2. Empirisch onderzoek

2.1 Onderzoekspopulatie

Dit onderzoek richt zich op de kwaliteit van de in de jaarrekening opgenomen informatie met betrekking tot IFRS 15 aangaande een populatie van Europese bouwondernemingen en projectontwikkelaars (vanaf nu: bouwondernemingen). De kwaliteit van de toelichtingen bezien wij in het kader van dit onderzoek in het licht van de algemene doelstellingen zoals geformuleerd in IFRS 15.110. Kwalitatieve en kwantitatieve toelichtingen die naar ons inzicht de gebruiker beter in staat stellen een oordeel te vormen over de aard, omvang en onzekerheid van de opbrengsten en de daaruit voorkomende kasstromen, zijn onderkend als toelichtingen met een hoge informatiewaarde.

Onze selectie van ondernemingen hebben wij bepaald op basis van de grootste bouwondernemingen met een Europese beursnotering en is gebaseerd op een *Orbis*-database. Ten aanzien van de classificatie als bouwonderneming is de *NACE-code*³ gehanteerd waarbij ondernemingen met een codering 41 tot en met 43 in de populatie zijn betrokken. De 30 grootste ondernemingen, geselecteerd naar de omvang van de opbrengsten, die aan deze selectiecriteria voldoen zijn geselecteerd voor ons empirisch onderzoek. Vanwege de relevantie voor de lezersdoelgroep van het MAB is de populatie aangevuld met twee jaarrekeningen van Nederlandse beursgenoteerde bouwondernemingen, zijnde Heijmans N.V. (Heymans) en Koninklijke Boskalis Westminster N.V. (Boskalis). Het aantal Nederlandse ondernemingen in de populatie komt daarmee uit op vier omdat BAM en VolkerWessels al in de oorspronkelijke populatie waren geselecteerd.

Alle in de populatie opgenomen ondernemingen stellen hun jaarrekening op in overeenstemming met IFRS zoals goedgekeurd door de Europese Unie. Dit onderzoek richt zich op de informatiewaarde van de aan IFRS 15 gerelateerde toelichtingen en beoogt, zoals hiervoor aangegeven, na te gaan of er leereffecten zijn opgetreden. Om die reden zijn zowel de boekjaren 2018 en 2019 onderzocht. Leereffecten zijn onderkend indien ondernemingen additionele toelichtingen hebben opgenomen in de 2019 jaarrekening die de informatiewaarde verhogen dan wel indien verbeteringen zijn doorgevoerd in 2019 voor reeds toegelichte informatie in 2018. Ook voor dat tweede geldt dat de informatiewaarde als uitgangspunt is gehanteerd voor het identificeren van leereffecten.

Vier ondernemingen⁴ zijn uit de populatie verwijderd omdat omzetverantwoording overwegend geschiedt op basis van een *point-in-time*-omzetverantwoording. De bouwsector is, zoals in de inleiding gemotiveerd, geselecteerd vanwege de significante oordelen die in de toepassing van IFRS 15 gemaakt moeten worden in met name het patroon van omzetverantwoording over de periode van het contract. Bij *point-in-time*-omzetverantwoording ontbreekt dit element omdat het moment van overdracht van beschikkingsmacht (control) in de regel niet onderworpen is aan belangrijke oordeelsvorming en in lijn zal zijn met de voorgaande standaard IAS 18.

Verder zijn drie ondernemingen uit de populatie verwijderd vanwege verstrengelingen binnen de groep. In de oorspronkelijke lijst van ondernemingen kwam het namelijk drie keer voor dat zowel een moedermaatschappij als haar dochtermaatschappij (dus binnen de consolidatiekring van de moeder) in de populatie was opgenomen. Vanuit een stakeholderperspectief is de onderneming die overwegend de externe financiering heeft aangetrokken in de onderzoekspopulatie betrokken. Dientengevolge zijn drie jaarrekeningen⁵ uit de populatie verwijderd. De onderzoekspopulatie bestaat daarmee uit een totaal van 25 jaarrekeningen voor de boekjaren 2018 en 2019. De lijst met onderzochte ondernemingen is opgenomen in de bijlage.

Tabel 1 en 2 onderstaand geven enkele kenmerken van de onderzoekspopulatie.

Tabel 1. Gegevens omtrent balanstotaal en omzet.

	2019 (x EUR 1.000)	2018 (x EUR.1000)
Gemiddeld balanstotaal	12.683.428	12.120.393
Gemiddeld omzet	10.251.233	9.642.604
N	25	25

Tabel 2. Populatie verdeeld over landen van herkomst.

	Aantal
België	1
Duitsland	2
Finland	1
Frankrijk	3
Italië	2
Nederland	4
Oostenrijk	2
Spanje	4
Verenigd Koninkrijk	3
Zweden	3
N	25

2.2 Contracten met afnemers

IFRS 15 bevat specifieke vereisten aangaande de toelichtingen omtrent contracten met afnemers. Onder meer schrijft IFRS 15 voor om significante mutaties in een contractactief (*contract asset*) dan wel een contractverplichting (*contract liability*) toe te lichten (IFRS 15.118). Een contractactief is een recht op vergoeding omdat overdracht van het goed of de dienst aan de afnemer al heeft plaatsgevonden terwijl de facturering aan de afnemer nog moet plaatsvinden. Een debetstand dus op het project dat in opdracht van de afnemer wordt uitgevoerd en waarbij naar rato van de voortgang van het project omzet wordt verantwoord. Bij een contractverplichting is deze situatie net andersom. Dan heeft de afnemer al betaald voordat de overdracht van goederen of diensten heeft plaatsgevonden (vooruitbetaling). De ESMA (2019) attendeert opstellers tevens op de toelichtingsvereisten ten aanzien van contractactiva en -verplichtingen. In dit onderzoek is aandacht besteed aan de kwaliteit van toelichtingen op dit gebied. Tabel 3 tot en met 6 geven de resultaten weer.

Evenals het geval was in IAS 11 mogen contractactiva en -verplichtingen niet worden gesaldeerd of op een netto-basis op de balans worden gepresenteerd. IFRS laat ondernemingen echter vrij in hun keuze om contractacti-

va en -verplichtingen separaat op de balans op te nemen of in de toelichting uit te splitsen.⁶ Uit tabel 3 blijkt dat ongeveer evenveel ondernemingen een separate balans-post opnemen als in de toelichting een verdere uitsplitsing geven.

Tabel 3. Separate presentatie overzicht van financiële positie.

	2019		2018	
	N	%	N	%
Opgenomen op de balans	13	52	13	52
Opgenomen in toelichting	11	44	11	48
Geen sprake van significante contract assets en/of liabilities	1	4	1	4

2.2.1 Impairment-verliezen contractactiva

Omdat contractactiva rechten op vergoeding zijn (nog te factureren bedragen) vereist IFRS (IFRS 15.107 en IFRS 9.5.5.1) dat contractactiva op een waardevermindering worden getoetst conform het *expected credit loss* (ECL)-model van IFRS 9. Contractactiva worden in dit kader dus hetzelfde behandeld als debiteuren waarbij er een onvoorwaardelijk vorderingsrecht is ontstaan.

In de meeste gevallen wordt de door IFRS 15.118 (sub c) vereiste toelichting op *impairment*-verliezen aangaande contractactiva inbegrepen in de ECL-analyse voor handelsvorderingen. Uit tabel 4 blijkt dat de *impairment* voor het overgrote deel niet wordt toegelicht. Een mogelijke oorzaak is de beperkte (niet-materiële) omvang van de *impairment* -verliezen op contractactiva.⁷ Twee ondernemingen in de populatie hebben in hun jaarrekening specifiek toegelicht dat de *impairment*-verliezen nul of niet-materieel zijn.

Tabel 4. Impairment contract assets (IFRS 15.118 sub C).

	2019		2018	
	N	%	N	%
Separaat toegelicht – tabelvorm	3	12	2	8
Separaat toegelicht – tekstueel	1	4	0	0
Separate toelichting niet-materiële impact van <i>impairment</i> verliezen	2	8	2	8
Niet separaat toegelicht	19	76	21	84

Twee ondernemingen in de populatie hebben hun toelichting verbeterd in die zin dat ze in 2018 geen separate toelichting gaven terwijl ze dat in 2019 wel doen. Er kan hier sprake zijn van een leereffect. Het aantal van 20 ondernemingen dat geen toelichting geeft op de waardevermindering achten we echter veel te hoog.

2.2.2 Toelichting op significante ontwikkelingen contractactiva en -verplichtingen

Zoals uit tabel 5 blijkt geeft slechts een deel (60%) van de ondernemingen een toelichting op de mutatie van de contractactiva en -verplichtingen gedurende de verslaggevingsperiode. Twee ondernemingen hebben in 2019 wel een toelichting opgenomen waar zij in 2018 geen toelichting hebben opgenomen. Spiegelbeeldig hebben echter in

2019 twee ondernemingen geen toelichting waar ze dat in 2018 nog wel deden. Een verklaring kan zijn gelegen in het ontbreken van een significante mutatie gedurende de verslaggevingsperiode. Zo schrijft IFRS 15 voor dat ondernemingen significante veranderingen in contractactiva en -verplichtingen op kwantitatieve en kwalitatieve basis dienen te verklaren. In enkele gevallen is geen toelichting opgenomen waar dit op basis van een relatieve mutatie van de contractactiva en -verplichtingen wel verwacht zou mogen worden. Tabel 6 geeft een overzicht van de belangrijkste verklaringen voor de mutaties in de contractactiva en -verplichtingen die bouwondernemingen geven. De resultaten laten zien dat ondernemingen overwegend ‘reguliere’ projectontwikkelingen (bijvoorbeeld operationele activiteiten of facturatie) als verklaring geven voor de ontwikkeling van de contractactiva en -verplichtingen. In drie gevallen wordt de ontwikkeling van de contractactiva en -verplichtingen verklaard vanuit individuele contracten. Op basis van de naar onze mening hoge informatiewaarde hebben we de jaarrekening van *Salini Impregilo* geselecteerd als *best practice* toelichting (figuur 1). Onderscheidend voor de jaarrekening van *Salini Impregilo* is de verklaring van de ontwikkelingen in contractactiva en -verplichtingen met verwijzing naar de meest relevante projecten die deze mutaties verklaren. Onder meer wordt in de toelichting de omvang van de variabele contractactiva (d.w.z. voortvloeiend uit *additional considerations* en *claims*) kwantitatief toegelicht alsmede op welke wijze is onderbouwd dat deze vergoedingen ‘zeer waarschijnlijk’ zijn.

Naar onze mening stelt deze informatie de gebruiker beter in staat om een oordeel te vormen over de aard, omvang en onzekerheid van de opbrengsten en daaruit voorkomende kasstromen.⁸ Daarnaast valt de nadere disaggregatie naar geografisch gebied positief op in deze jaarrekening van *Salini Impregilo*.

Zoals hierboven beschreven dienen ontwikkelingen in contractactiva en -verplichtingen op basis van IFRS 15 zowel kwantitatief als kwalitatief toegelicht te worden. De jaarrekening van *Balfour Beatty* dient als een *best*

Tabel 5. Toelichting mutatie contract assets en liabilities.

	2019		2018	
	N	%	N	%
Wel toegelicht	15	60	15	60
Niet expliciet toegelicht	9	36	9	9
Geen sprake van significante contract assets en/of liabilities	1	4	1	4

Tabel 6. Belangrijkste verklaringen mutatie contract assets en liabilities.

Oorzaak mutatie	Aantal observaties
Productie gedurende het jaar/operationele activiteiten	8
Koersverschillen	6
Scope en consolidatiewijzigingen	6
Overboeking naar handelsvorderingen / facturatie	5
Vooruitgefactureerde bedragen	5
Verklaring vanuit individuele contracten	3
Gerealiseerde prestatieverplichtingen uit voorgaande jaren	2
Stelselwijziging (transitie-impact IFRS 15 in boekjaar 2018)	1
<i>Impairment</i> verliezen	1
Re-classificatie projectvoorziening (IAS 37)	1

practice op het gebied van de presentatie van het verloop van de stand van contractactiva en -verplichtingen in tabelvorm. In de toelichting zijn bovendien separaat in tabelvorm de *impairment*-verliezen aangaande contractactiva en -verplichtingen gepresenteerd.

2.2.3 Disaggregatie van omzetverantwoording

Op basis van een door gebruikers van de jaarrekening uitgesproken wens heeft de IASB besloten om ondernemingen te verplichten een disaggregatie van de omzet op te nemen en toe te lichten hoe deze informatie zich verhoudt tot de gesegmenteerde informatie van IFRS 8. Van de onderzochte jaarrekeningen geeft 40% geen nadere disaggregatie van de opbrengsten. Deze ondernemingen presenteren de disaggregatie van de omzetverantwoording op basis van IFRS 8. Een nadere toerekening naar geografische gebieden is in onze analyse niet onderkend als additionele disaggregatie omdat dit een vereiste betreft die direct voortvloeit uit IFRS 8.⁹ Van de ondernemingen die één of meer additionele disaggregaties presenteren ziet de additionele disaggregatie in de meeste gevallen (twaalf observaties) toe op een nadere uitsplitsing van de aard van de opbrengst-genererende activiteit of een nadere uitsplitsing van de wijze van omzetverantwoording¹⁰ (zeven observaties) of disaggregatie naar type afnemer (drie observaties). De observatie dat slechts 60% een nadere disaggregatie opneemt in haar jaarrekening is opvallend laag.

Een *best practice*-toelichting van disaggregatie van de opbrengsten hebben we aangetroffen in de jaarrekening van *PEAB* (2019). In deze jaarrekening wordt nadrukkelijk invulling gegeven aan hoe de disaggregatie van de omzet zich verhoudt tot de gesegmenteerde informatie zo-

als vereist door IFRS 15.115. Door de additionele disaggregatie in de categorieën: geografie, type afnemer, wijze van omzetverantwoording alsmede aard van de opbrengst-genererende activiteit, zijn wij van mening dat in lijn met de in IFRS 15 opgenomen doelstelling¹¹ relevante informatie aan de gebruikers van de jaarrekening wordt verstrekt.

Tabel 7. Disaggregatie van omzetverantwoording.

	2019		2018	
	N	%	N	%
Geen verdere disaggregatie	10	40	10	40
1 additionele disaggregatie	9	36	9	36
2 additionele disaggregaties	5	20	5	20
3 additionele disaggregaties	1	4	1	4

Tabel 8. Belangrijkste additionele disaggregaties.

Type additionele disaggregatie	Aantal observaties
Aard van de opbrengst-genererende activiteit	12
Timing van omzetverantwoording	7
Type afnemer (bijvoorbeeld overheid versus non-overheid)	3

Tabel 9. Leereffecten contract assets en contract liabilities.

	N	%
Geen effect	21	84
Wel effect	4	16

Uit het empirisch onderzoek blijkt verder dat slechts bij een beperkt aantal bouwondernemingen (16%) leereffecten te onderkennen zijn. Deze leereffecten zijn terug te leiden naar in 2019 additioneel opgenomen toelichtingen aangaande mutaties in contractactiva en -verplichtingen dan wel het separaat presenteren van *impairment*-verliezen op contractactiva.¹² Wij merken op dat de geïdentificeerde leereffecten in bredere zin minimaal zijn.

Figuur 1. Best practice toelichting contract assets: Salini Impregilo, 2019 Annual report, pp. 295–296. https://salini-pdf-archive.s3-eu-west-1.amazonaws.com/investitori/en/financial-reports/2019/eng_Annual+Report_2019_def.pdf

Contract assets			
Contract assets increased by €527.6 million to €2,040.5 million at the reporting date. They include contracts in Italy (€174.8 million), abroad (€1,822.9 million) and Lane's contracts (€42.8 million).			
The following table shows contract assets calculated using the stage of completion method, net of losses realised or estimated at the reporting date and progress billings and advances:			
(€'000)	31 December 2018	31 December 2019	Variation
Contract work in progress	26,530,643	28,125,008	1,594,365
Progress payments (on approved work)	(23,819,827)	(25,054,997)	(1,235,170)
Advances	(1,197,950)	(1,029,561)	168,389
Total contract assets	1,512,866	2,040,450	527,584
The main contract assets relate to the Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD) (€292.8 million), the Rogun Hydropower Project for the hydroelectric plant on the Vakhsh River in Tajikistan (€186.2 million), the road projects in Poland (€147.4 million), the Meydan One Mall in Dubai (€138.2 million) and the Doha Metro and the Al Bayt Stadium in Al Khor City, Qatar (€125.3 million).			
The advances mainly refer to the contracts in Tajikistan (€266.6 million), the contract for the metro line in Denmark (€259.5 million), the National Guard SANG Villas project in Saudi Arabia (€109.0 million), the GERD contract in Ethiopia (€67.5 million), the Lydco contract in Libya (€53.8 million) and the Sydney Metro Northwest Project in Australia (€50.2 million).			
The increase is mostly due to the smaller advances for the Meydan One contract in Dubai, the GERD project in Ethiopia and the Al Bayt Stadium in Qatar, partly offset by the advances for the Saudi contract reclassified from contract liabilities to contract assets.			
A breakdown of contract work in progress by geographical segment is as follows:			
(€'000)	31 December 2018	31 December 2019	Variation
Italy	147,202	174,794	27,592
EU (excluding Italy)	452,455	468,669	16,214
Non-EU	17,861	21,550	3,689
Asia/Middle East	311,730	615,007	303,277
Africa	295,080	454,546	159,466
Americas	209,557	224,184	14,627
Oceania	78,981	81,700	2,719
Total	1,512,866	2,040,450	527,584

Contract liabilities			
This item, included in "Current liabilities", amounts to €1,186.1 million, up slightly by €36.5 million on the figure at 31 December 2018. It comprises:			
(€'000)	31 December 2018	31 December 2019	Variation
Contract work in progress	(14,482,455)	(14,259,442)	223,013
Progress payments (on approved work)	14,702,915	14,562,682	(140,233)
Advances	929,128	882,836	(46,292)
Total	1,149,588	1,186,076	36,488
The contracts that mostly contributed to this item are the works for the Koysha Dam in Ethiopia (€299.2 million), the Snowy 2.0 hydropower plant in Australia (€232.4 million), Lane's contracts in the US (€186.0 million) and the Apice - Hirpinia section of the Naples - Bari railway line (€69.8 million).			
The advances mainly relate to the high speed/capacity Milan - Genoa railway contract (€279.9 million), the works for the Koysha Dam in Ethiopia (€148.4 million), the contracts in Libya (€122.3 million) and the Apice - Hirpinia section of the Naples - Bari railway line (€72.9 million).			
The following table shows a breakdown of the item by geographical segment:			
(€'000)	31 December 2018	31 December 2019	Variation
Italy	102,101	133,110	31,009
EU (excluding Italy)	35,500	22,797	(12,703)
Non-EU	11,806	66,358	54,553
Asia/Middle East	304,860	63,608	(241,252)
Africa	475,143	393,981	(81,162)
Americas	185,927	269,774	83,847
Oceania	34,252	236,448	202,196
Total	1,149,588	1,186,076	36,488
Contract assets and liabilities, comprising progress payments and advances, include claims for additional consideration of €1,703.5 million and €133.3 million, respectively, the payment of which is deemed highly probable, based also on the legal and technical opinions of the Group's advisors. The additional consideration recognised in this item is part of the total consideration formally requested of the customers.			
The "Main risk factors and uncertainties" section in the Directors' report provides information on pending disputes and assets exposed to country risk.			
The section on the "Performance by geographical area" in the Directors' report provides more details about the contracts and the progress made on the main contracts.			

Figuur 2. Best practice toelichting contract assets: Balfour Beatty, Annual report and accounts 2019, p. 186. https://salini-pdf-archive.s3-eu-west-1.amazonaws.com/investitori/en/financial-reports/2019/eng_Annual+Report_2019_def.pdf

23 Contract balances	
The timing of revenue recognition, billings and cash collection results in trade receivables (billed amounts), contract assets (unbilled amounts) and customer advances and deposits (contract liabilities) on the Group's balance sheet. For services in which revenue is earned over time, amounts are billed in accordance with contractual terms, either at periodic intervals or upon achievement of contractual milestones. The timing of revenue recognition is measured in accordance with the progress of delivery on a contract which could either be in advance or in arrears of billing, resulting in either a contract asset or a contract liability.	
Contract assets	£m
At 1 January 2018	414
Currency translation differences	8
Transfers from contract assets recognised at the beginning of the year to receivables	(329)
Increase related to services provided in the year	322
Reclassified from contract provisions (Note 26)	(37)
Impairments on contract assets recognised at the beginning of the year	(15)
At 31 December 2018	363
Currency translation differences	(5)
Transfers from contract assets recognised at the beginning of the year to receivables	(319)
Increase related to services provided in the year	375
Reclassified from contract provisions (Note 26)	(7)
Impairments on contract assets recognised at the beginning of the year	(30)
At 31 December 2019	377
Contract liabilities	£m
At 1 January 2018	(476)
Currency translation differences	(17)
Revenue recognised against contract liabilities at the beginning of the year	429
Increase due to cash received, excluding amounts recognised as revenue during the year	(427)
At 31 December 2018	(491)
Currency translation differences	8
Revenue recognised against contract liabilities at the beginning of the year	424
Increase due to cash received, excluding amounts recognised as revenue during the year	(412)
At 31 December 2019	(471)
The amount of revenue recognised in 2019 from performance obligations satisfied (or partially satisfied) in previous periods amounted to £27m (2018: £45m).	

Figuur 3. Best practice toelichting segmentatie omzet: PEAB Annual and sustainability report 2019, p. 85. <https://www.peab.com/pdfviewer/514174>

Note 4 Revenue							
Group 2019, MSEK	Construction	Civil Engineering	Industry	Project Development	Group	Eliminations	Group
Allocation per internal/external customer							
External sales	24,265	12,141	9,784	7,726	92		54,008
Internal sales	5,151	1,198	3,555	58	1,084	-11,046	-
Total	29,416	13,339	13,339	7,784	1,176	-11,046	54,008
Allocation per country							
Sweden	22,349	12,063	11,712	6,011	993	-9,008	44,120
Norway	3,604	1,144	1,003	429	116	-784	5,512
Finland	3,463	132	608	1,344	67	-1,254	4,360
Other			16				16
Total	29,416	13,339	13,339	7,784	1,176	-11,046	54,008
Allocation per type of customer							
Public sector	8,457	6,782	3,085	98			18,422
Private customers	15,808	5,359	6,699	7,628	92		35,586
Internal customers	5,151	1,198	3,555	58	1,084	-11,046	-
Total	29,416	13,339	13,339	7,784	1,176	-11,046	54,008
Allocation per point in time							
At one point in time	62	37	5,746	2,033	66	-1,517	6,427
Over time	29,350	13,259	5,651	5,557	965	-8,082	46,700
Rent revenue ⁽¹⁾	4	43	1,942	194	145	-1,447	881
Total	29,416	13,339	13,339	7,784	1,176	-11,046	54,008
Allocation per type of revenue							
Construction contracts	29,350	13,259	5,651	5,549	39	-7,202	46,646
Sales of goods	3		3,665			-749	2,919
Sales of property projects				1,866			1,866
Transportation services			1,893			-659	1,234
Administrative services				8	926	-880	54
Rent revenue	4	43	1,942	194	145	-1,447	881
Other	59	37	188	167	66	-109	408
Total	29,416	13,339	13,339	7,784	1,176	-11,046	54,008

2.3 Significante overwegingen

2.3.1 Significante overwegingen ten aanzien van nog te verrichten prestatieverplichtingen

IFRS 15 kent toelichtingsvereisten aangaande nog te verrichten prestatieverplichtingen. Deze toelichtingsvereisten zijn uitgewerkt in IFRS 15.119-122.

Contracten binnen de bouw zijn doorgaans langjarig waardoor per balansdatum nog niet voltooide prestatieverplichtingen ontstaan. De omvang van het werk dat reeds is aangenomen maar dat (deels) nog uitgevoerd moet worden, dient onder IFRS 15 toegelicht te worden. Deze toelichting dient kwantitatief dan wel kwalitatief opgenomen te worden in de jaarrekening. Ondernemingen wordt gevraagd om informatie te geven over de verwachte periode van de realisatie van de nog te verrichten prestatieverplichtingen. Om onder meer de incrementele kosten gepaard gaande met de toepassing van IFRS 15 te beperken, heeft de IASB enkele *practical expedients* toegelaten. Zo hoeven ondernemingen voornoemde informatie omtrent resterende prestatieverplichtingen niet op te nemen indien de prestatieverplichting onderdeel is van een contract met een initiële looptijd korter dan een jaar, dan wel, indien het recht op facturatie rechtstreeks correspondeert met de door een onderneming geleverde prestaties.¹³ Dit zal echter naar verwachting niet van toepassing zijn voor de geselecteerde bouwondernemingen omdat de sector zich kenmerkt door langjarige contracten en de totstandkoming van contractactiva en -verplichtingen als een gevolg van een tijdsverschil tussen het leveren van de prestatie en het recht op de vergoeding respectievelijk het moment van facturatie. Op basis van een beoordeling van de jaarrekeningen is onder de onderzoekspopulatie dan ook geen onderneming gevonden die gebruikt maakt van deze *practical expedient*. In de *illustrative examples* van IFRS 15¹⁴ zijn enkele voorbeelden opgenomen op welke wijze invulling kan worden gegeven aan de toelichtingsvereisten inzake de nog te verrichten prestatieverplichtingen. “Onder meer wordt geïllustreerd op welke wijze aan de hand van tijdsintervallen (*time bands*) de timing van de realisatie van de nog te verrichten prestatieverplichtingen kan worden gepresenteerd. Tabel 10 geeft een overzicht van de disaggregatie van de timing van de resterende prestatieverplichtingen.

Tabel 10. Disaggregatie timing van resterende prestatieverplichtingen.

	2019		2018	
	N	%	N	%
Niet toegelicht / niet expliciet te herleiden	0	0	1	4
1 time band	5	20	6	24
2 time bands	11	44	10	40
3 time bands	7	28	6	24
4 of meer time bands	2	8	2	8

In een enkel geval (één observatie in 2018) is de timing van de resterende prestatieverplichtingen niet toegelicht of niet expliciet te herleiden uit de jaarrekening. Uit de populatie van onderzochte bouwondernemingen

blijkt dat over de boekjaren 2019 en 2018 respectievelijk 20% en 24% van de ondernemingen één tijdsinterval hanteren en in de meeste gevallen (44% en 40% van de observaties) worden twee tijdsintervallen gehanteerd. *Skanska (best practice; figuur 4)* heeft gekozen voor een onderverdeling in vijf tijdsintervallen. Verder is deze informatie nader onderverdeeld op het niveau van operationeel segment.

Figuur 4. Best practice toelichting tijdsintervallen resterende prestatieverplichtingen: Skanska, Annual and sustainability report 2019, p. 134. <https://group.skanska.com/496a54/siteassets/investors/reports-publications/annual-reports/2019/annual-and-sustainability-report-2019.pdf>

Future revenue for remaining performance obligations breaks down between the following years.						
Expected revenue recognition for remaining performance obligations						
	2020	2021	2022	2023	≥2024	Total
Construction	101,386	47,075	27,066	7,468	2,375	185,370
Residential Development	7,851	3,739	1,930			13,520
Commercial Property Development	6,920	1,236	1,129			9,285
Total	116,157	52,050	30,125	7,468	2,375	208,175

Wij hebben eveneens geanalyseerd in hoeverre ondernemingen een nadere disaggregatie hebben opgenomen in de toelichting van de nog te verrichten prestatieverplichtingen (tabel 11) inclusief het optreden van leereffecten (tabel 12). In 56% van de gevallen wordt geen nadere disaggregatie gepresenteerd in de jaarrekening over 2019. In 2018 betrof dit 60% waarmee dus een zeer geringe verbetering zichtbaar is. Deze verbetering is te herleiden naar de jaarrekening van *Fomento de construcciones Y contratas* die de nog te verrichten prestatieverplichtingen in 2019 toelicht terwijl ze dat in 2018 nog niet deed.

Een *best practice*-toelichting van een additionele disaggregatie van de nog te verrichten prestatieverplichtingen per balansdatum is geïdentificeerd in de jaarrekening van *Hochtief*. Deze onderneming heeft in haar toelichting van de nog niet verrichte prestatieverplichtingen een nadere disaggregatie opgenomen naar geografisch gebied alsmede aard van de ondernemingsactiviteiten (figuur 5). In lijn met de observaties uit het empirisch onderzoek als onderdeel van contracten met afnemers (2.2), zijn ook ten aanzien van de toelichtingen omtrent prestatieverplichtingen beperkte leereffecten te onderkennen (tabel 12). Naast de voornoemde opname van de nog te verrichten prestatieverplichtingen in de jaarrekening van *Fomento de construcciones Y contratas* zijn enkele geringe verbeteringen te onderkennen in de jaarrekening van *Ackermans en Van Haaren* alsmede in die van *Morgan Sindall*.

Tabel 11. Disaggregatie nog te verrichten prestatieverplichtingen.

	2019		2018	
	N	%	N	%
Geen additionele disaggregatie	14	56	15	60
1 additionele disaggregatie	10	40	9	36
2 of meer additionele disaggregaties	1	4	1	4

Figuur 5. Best practice toelichting nog te verrichten prestatieverplichtingen: Hochtief, Group report 2019. Combined annual financial and sustainability report, p. 177. <https://www.hochtief.com/news-media/publications>

The Group's order backlog (remaining performance obligations) by activities is as follows (EUR thousand):

2019									
Divisions	Activities	Construction/PPP		Construction Management/Services		Other		Total order backlog	
HOCHTIEF Americas		4,232,955	8.2%	19,359,957	37.7%	–	–	23,592,912	45.9%
HOCHTIEF Asia Pacific		10,146,371	19.8%	11,933,192	23.2%	1,372,127	2.7%	23,451,690	45.7%
HOCHTIEF Europe		4,283,718	8.3%	33,789	0.1%	–	–	4,317,507	8.4%
Corporate		–	–	–	–	–	–	–	–
HOCHTIEF Group		18,663,044	36.3%	31,326,938	61.0%	1,372,127	2.7%	51,362,109*	100.0%

Contract durations vary between business activities. The average duration of contracts is given below; however, some contracts will differ from these typical durations. While revenue is typically earned over these varying contract durations, a larger proportion of the revenue shown above is expected to be earned in the short term.

- Construction: 1–5 years
- PPP: up to 30 years
- Construction Management/Services: up to 10 years

The forward order book is equivalent to 23 months of work.

Tabel 12. Leereffecten significante oordeelsvormingen nog te verrichten prestatieverplichtingen.

	N	%
Geen effect	22	88
Wel effect	3	12

2.3.2 Significante overwegingen ten aanzien van omvang en timing van omzetverantwoording

Eén van elementen waaromtrent IFRS 15 nadere toelichting geeft ten opzichte van haar voorgangerstandaarden betreft de bepaling en verwerking van de transactieprijs waarbij met name nadere regels zijn opgenomen hoe om te gaan met variabele vergoedingen. De totale transactieprijs kan bestaan uit vaste vergoedingen en variabele vergoedingen.¹⁵ In het bijzonder is dat laatste een gebied waar in de praktijk een hoge mate van oordeelsvorming mee gemoeid gaat. De bepalingen van IFRS 15 schrijven voor dat enkel variabele vergoedingen die ‘zeer waarschijnlijk’ zijn worden opgenomen in de contractprijs.¹⁶ De beoordeling of aan dit criterium wordt voldaan vraagt in de praktijk om de evaluatie van een verscheidenheid aan onzekere factoren. Bij uitstek is de bouwsector een sector waarin variabele vergoedingen in contractvormen zitten besloten. Denk daarbij aan *bonus*- en *malus*-bepalingen verband houdende met het moment van oplevering van een project.¹⁷ Tevens kenmerkt de sector zich door de veelvuldige aanwezigheid van contractmodificaties, waarvan de invloed op de transactieprijs op elke rapporteringsdatum beoordeeld dient te worden. De significante oordeelsvormingen gepaard gaande met dergelijke inschattingen dienen door ondernemingen te worden toegelicht.¹⁸ In een eerder door de Financial Reporting Council (FRC 2019) gepubliceerde themareview omtrent de kwaliteit van toelichtingen van IFRS 15, werd reeds opge-

merkt dat toelichtingen omtrent dergelijke significante oordeelsvormingen verbeterd kunnen worden.

Vanuit dit kader hebben wij de significante oordeelsvormingen met betrekking tot de omvang en timing van omzetverantwoording van bouwondernemingen onderzocht. De empirische analyse heeft zich gericht op de aanwezigheid van significante oordeelsvormingen en de aanwezigheid van leereffecten. Tevens is onderzocht of ondernemingen als onderdeel van toelichting omtrent onzekerheden, oordelen en assumpties en schattingen die het meest relevant zijn geweest bij het opstellen van de jaarrekening (zoals vereist door IAS 1¹⁹) oordeelsvormingen ten aanzien van omvang en timing van omzetverantwoording hebben benoemd.

De resultaten zijn opgenomen in de tabellen 13 tot en met 15. In vrijwel alle gevallen (92%) hebben de bouwondernemingen een toelichting opgenomen omtrent de significante oordeelsvormingen die zien op de bepaling van de omvang en timing van de omzetverantwoording. Slechts in 8% van de gevallen (twee observaties) konden de significante oordeelsvormingen niet direct herleid worden.

Een geselecteerde *best practice*-toelichting betreft de jaarrekening van *Heijmans* (2019) waarin onder meer project-specifieke significante oordeelsvormingen zijn toegelicht in de jaarrekening. Onze bredere observatie is dat ondernemingen doorgaans huiverig zijn in het opnemen van dergelijke project-specifieke informatie. Daarnaast merken wij op dat in de jaarrekening van *Heijmans* op duidelijke wijze de onzekerheden en oordeelsvormingen omtrent variabele vergoedingen zijn toegelicht. Voorts merken wij op dat de jaarrekening van *Porr* op onderdelen zich als *best practice* onderscheidt. Zij hebben als onderdeel van de *key assumptions and key sources of estimation uncertainty* de belangrijkste gehanteerde assumpties uiteengezet. Zo heeft *Porr* ervoor gekozen om een sensitiviteitsanalyse van de belangrijkste gehanteerde assumpties op te nemen.²⁰

Tabel 13. Significante oordeelsvormingen ten aanzien van omvang en timing van omzetverantwoording.

	2019		2018	
	N	%	N	%
Wel toegelicht	23	92	23	92
Niet expliciet te herleiden	2	8	2	8

Tabel 14. Toelichting als onderdeel significante overwegingen en schattingen (IAS 1.22/125).

	N (2019)	N (2018)
Wel toegelicht als onderdeel significante overwegingen en schattingen	20	20
Niet toegelicht als onderdeel significante overwegingen en schattingen	5	5
N	25	25

Figuur 6. Best practice toelichting significante oordeelsvormingen t.a.v. timing en omvang van omzetverantwoording: Heijmans, Jaarverslag 2019, pp. 171, 200–201. https://www.heijmans.nl/media/filer_public/a5/14/a5144fb3-8e13-4a39-99e0-b4b2b2e77437/hm_jv2019.pdf**Waardering van projecten**

Voor een nadere toelichting van de belangrijkste uitgangspunten die bij de waardering van projecten worden gehanteerd, wordt verwezen naar paragraaf 6.16 Onderhanden werken. Voor het project Wintrack geldt een verhoogde schattingsonzekerheid. Het contract betrof de aanleg van nieuwe hoogspanningsmasten voor twee tracés: Eemshaven-Vierverlaten en Borssele-Rilland, uit te voeren door de combinatie Heijmans (60%) – Europoles (40%), en had een contractsom van circa € 250 miljoen. Opdrachtgever TenneT heeft begin september 2018 het contract primair ontbonden en subsidiair opgezegd.

Partijen hebben over en weer aanzienlijke claims ingediend ten opzichte van de contractsom. De Groep is een arbitrageprocedure gestart. De Groep heeft geen voorziening opgenomen, omdat zij, gebaseerd op een gedetailleerde analyse en ondersteund door externe advocaten, het niet waarschijnlijk acht, dat een en ander tot een uitstroom van middelen zal leiden. Indien de Groep in het ongelijk zou worden gesteld kan dit wel leiden tot een aanzienlijke uitstroom van middelen.

De Groep heeft geen vordering opgenomen vanuit haar claim, omdat gezien de complexiteit van de casus niet aan de opname-criteria wordt voldaan. De Groep heeft in 2018 circa € 10 miljoen afgeboekt ten laste van het resultaat, met name voor nog niet betaalde facturen en kosten, alsmede de afwikkeling van reeds aangegane verplichtingen. Hierdoor heeft de Groep op haar balans geen saldi opgenomen met betrekking tot dit beëindigde project.

De genoemde schattingen zijn met meer onzekerheid omgeven naarmate bijvoorbeeld:

- contractvormen en daarbij specifiek gemaakte afspraken meer risico's voor de Groep betekenen. Bijvoorbeeld bij een DC contract neemt de Groep het ontwerprisco voor haar rekening. Bij DBMO contracten komt de verantwoordelijkheid voor het onderhoud en exploitatie hierbij;
- projecten zich in de ontwerpfase bevinden. Bij het uitwerken van een voorlopig ontwerp naar een definitief ontwerp kunnen aanzienlijke afwijkingen van het voorlopig ontwerp blijken, hetgeen kan leiden tot positieve of negatieve bijstelling van de initiële prognose.

Daarnaast kennen projecten tijdens de uitvoeringsfase tal van kansen en risico's. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan meerwerk, claims en onvoorziene omstandigheden die mogelijk voor rekening van de Groep komen.

Variabele vergoedingen worden alleen verantwoord indien het zeer waarschijnlijk is dat geen significante terugname zal plaatsvinden:

- Opbrengsten als gevolg van meerwerk worden betrokken in de totale contractopbrengsten als het bedrag op enigerlei wijze door de opdrachtgever is geaccepteerd.
- Claims en incentives worden gewaardeerd in het onderhanden werk voor zover deze voortkomen uit afdwingbare rechten, het zeer waarschijnlijk is dat deze tot opbrengsten zullen leiden en betrouwbaar kunnen worden bepaald.
- Voor zover het niet zeer waarschijnlijk is dat een boete niet wordt geheven, wordt deze voor de betreffende verwachte omvang in mindering gebracht op de opbrengsten.

Bonussen worden opgenomen in de opbrengst uit hoofde van onderhanden projecten indien het project voldoende vergevorderd is en het zeer waarschijnlijk is dat aan de gespecificeerde prestatiecriteria zal worden voldaan (en dat het zeer waarschijnlijk is dat geen significante terugname zal plaatsvinden) en het bedrag van de bonus betrouwbaar kan worden vastgesteld. Indien een bonus pas na het verstrijken van een bepaalde termijn na oplevering van het project kan worden verkregen, dan wordt de bonus ook pas verantwoord nadat zeer waarschijnlijk is dat deze zal worden verkregen (en dat het zeer waarschijnlijk is dat geen significante terugname zal plaatsvinden).

Figuur 7. Best practice toelichting significante oordeelsvormingen: Porr, Yearly Financial Report 2019, p. 146. https://porr-group.com/fileadmin/s_porr-group/IR/Konzernberichte/2019/PORR_FY_Report_2019_EN.pdf**Contract assets**

The evaluation of client contracts under the POC method until project completion, in particular with a view to the accounting of claims, the contract revenue using the POC method, and the estimate of the probable operating profit from the contract, is based on expectations of the future development of the relevant construction contracts. A change in these estimates, particularly as regards contract costs to complete the contract, percentage of completion, the estimated operating profit and the final claims accepted, can have a significant impact on the Group's financial position and financial performance (see note 24). The following sensitivity analysis shows the effect of changes to the key parameters on the carrying amounts:

in TEUR	Carrying amount 31.12.2019	Significant valuation assumptions	Change	Effect on carry- ing amounts
Contract assets	3,644,885	EBT margin	+/-0.5 PP	+/-18,224
Provisions for onerous contracts	8,336	Provision/order value	+/-0.5 PP	+/-959
Provisions for damages and penalties	78,616	Provision/order value	+/-0.5 PP	+/-15,320
Provisions for guarantees	82,377	Provision/order value	+/-0.5 PP	+/-25,600

in TEUR	Carrying amount 31.12.2018	Significant valuation assumptions	Change	Effect on carry- ing amounts
Contract assets	3,262,707	EBT margin	+/-0.5 PP	+/-16,314
Provisions for onerous contracts	12,260	Provision/order value	+/-0.5 PP	+/-511
Provisions for damages and penalties	37,927	Provision/order value	+/-0.5 PP	+/-12,819
Provisions for guarantees	76,765	Provision/order value	+/-0.5 PP	+/-23,858

Ondernemingen hebben in overwegende mate (20 observaties) significante oordeelsvormingen aangaande zowel de omvang en timing van de omzetverantwoording toegelicht als onderdeel van de onder IAS 1 vereiste toelichtingen van onzekerheden, oordelen en schattingen die het meest significant zijn geweest als onderdeel van het opstellen van de jaarrekening.

Tabel 15 geeft een overzicht van de belangrijkste significante oordeelsvormingen en schattingen die door bouwondernemingen worden toegelicht ten aanzien van de omvang en timing van omzetverantwoording²¹. In de meeste gevallen hangen de significante oordeelsvormingen samen met omzetverantwoording over tijd inclusief de hieraan gerelateerde schattingen omtrent de mate van voortgang van het project. Ook komen schattingen omtrent het projectresultaat (21 observaties) relatief vaak voor. Tevens wordt door bouwondernemingen frequent (elf observaties) verwezen naar significante oordeelsvormingen (en schattingen) omtrent variabele vergoedingen dan wel disputen die van materiële invloed kunnen zijn op de jaarrekening.

De resultaten (tabel 16) laten verder zien dat er geen sprake is van leereffecten waarbij we opmerken (tabel 13) dat op dit onderdeel veruit de meeste ondernemingen zowel in 2018 als in 2019 (92%) informatie over oordeelsvormingen hebben opgenomen. De resterende ruimte voor het leereffect is dus beperkt.

2.4 Key-audit-matters

Uit analyse van de onderzochte bouwondernemingen blijkt dat alle accountants omzetverantwoording in bredere of engere zin hebben onderkend als kernpunt (*key-audit-matter*) van de accountantscontrole. Een beperkt aantal accountants heeft in haar kernpunten van de accountantscontrole toeziend op de jaarrekening over 2018 de transitie naar IFRS 15 benoemd. Slecht één accountant heeft er voor gekozen separaat de transitie naar IFRS 15 als kernpunt van de controle te onderkennen naast het onderkennen van omzetverantwoording als kernpunt (BAM 2018). Dit

Tabel 15. Toelichting van belangrijkste significante overwegingen en schattingen.

Aard van significante overwegingen en schattingen	Aantal observaties
Oordeelsvormingen omtrent omzetverantwoording over tijd inclusief schattingen omtrent het projectresultaat	21
Oordeelsvormingen omtrent variabele vergoedingen of disputen	12
Oordeelsvormingen omtrent (het aantal) prestatieverplichtingen inclusief oordeelsvormingen omtrent 'distinct'	4
Oordeelsvormingen omtrent het identificeren van een contract onder IFRS 15	2
Oordeelsvormingen omtrent contractwijzigingen	1
Inbaarheid van vergoedingen voor verrichte prestatieverplichtingen	1
Significante oordeelsvormingen omtrent omzetverantwoording zonder nadere specificering	1

Tabel 16. Leereffect ten aanzien van significant judgements.

	N	%
Geen effect	25	100
Wel effect	0	0

Tabel 17. Key-audit-matters

	N	%
Nee	0	0
Ja – Waardering projecten en omzetverantwoording	25	100%

beeld is in lijn met de uitkomsten van Van der Kuij-Groenberg and Pronk (2019). Een verklaring voor het niet opnemen van een separaat kernpunt als onderdeel van de uitgebreide controleverklaring toeziend op de transitie naar IFRS 15 is mogelijk gelegen in het ontbreken van een materieel effect op vermogen en resultaat van de transitie naar IFRS 15.

3. Conclusie en slotopmerkingen

In deze bijdrage is de informatiewaarde van toelichtingen omtrent de opbrengsten onder een populatie van Europese bouwondernemingen onderzocht. Op basis van de toelichtingsvereisten van IFRS 15 dienen ondernemingen informatie op te nemen in de jaarrekening waarmee gebruikers in staat worden gesteld de aard, omvang en onzekerheden van opbrengsten begrijpelijk te maken. De kwaliteit van de informatieverstreking is onderzocht aan de hand van een aantal op de toelichtingsvereisten van IFRS 15 gebaseerde deelonderwerpen. In algemene zin blijkt dat bouwondernemingen geen tot geringe verbeteringen hebben doorgevoerd in de jaarrekening over 2019, ondanks de eerder door de ESMA uitgesproken oproep (ESMA 2019).

Bij het opstellen van de toelichtingsvereisten van IFRS 15 heeft de IASB er bewust voor gekozen om een betere aansluiting te vinden bij informatie die reeds op basis van andere IFRSs dient te worden toegelicht. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in het opstellen van een specifieke doelstelling omtrent de toelichtingsvereisten (IFRS 15.110).²² Met deze doelstelling wordt beoogd daadwerkelijk informatiewaarde voor de gebruikers van de jaarrekening toe te voegen. Dit heeft uiteindelijk ook geresulteerd in nadere bepalingen²³ die aangeven dat ondernemingen de mate van detail in de toelichting dienen te bezien in het licht van de materialiteitsdefinitie (IFRS 15.111). De verwevenheid met andere in de jaarrekening toegelichte informatie zien we terug bij de bepalingen omtrent de disaggregatie van omzetstromen. In de meerderheid van de observaties (60%) stellen we vast dat ondernemingen één of meer additionele disaggregaties opnemen ten opzichte van de door IFRS 8 gevraagde informatie. Wij constateren dat de informatiewaarde met betrekking tot de disaggregatie van omzet sterk uiteenloopt. Additionele disaggregaties op het gebied van bijvoorbeeld de aard van de opbrengstgenererende activiteit, timing van de omzetverantwoording en type afnemer, sluiten naar onze mening naadloos aan bij de doelstellingen van IFRS 15 maar vinden we in veel jaarrekeningen niet terug.

Overwegend constateren wij dat bouwondernemingen (60%) wel toelichtingen geven over significante mutaties in contractactiva en -verplichtingen. We constateren echter ook dat de informatiewaarde van de verstrekte verklaringen beperkt is. We merken daarbij op dat de onderzochte bouwers vrijwel geen toelichtingen verstrekken op projectniveau. Een mogelijke verklaring zou hiervoor gelegen zijn in het niet-significante aandeel van individuele projecten op de totaalsaldi. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat ondernemingen op basis van de (koers) gevoeligheid van deze informatie alsmede de onderhandelingspositie ten opzichte van de desbetreffende afnemers ervoor kiezen deze informatie niet op te nemen. Desalniettemin lijkt er ruimte tot verbetering met betrekking tot dit deel van de toelichting dat zonder meer door gebruikers zeer relevant zal worden gevonden.

Oordeelsvormingen en schattingen gepaard gaande met de omzetverantwoording worden in de meeste gevallen (80%) door bouwondernemingen geïdentificeerd als de meest belangrijke oordeelsvormingen en schattingen bij het opstellen van de jaarrekening. Desalniettemin observeren wij in brede zin dat de diepgang en informatiewaarde van toelichtingen omtrent opbrengstverantwoording uiteenlopen en dat ondernemingen in vrijwel alle gevallen ervoor kiezen om zich te beperken tot het geven van generieke informatie. In slechts een beperkt aantal gevallen hebben we meer specifieke informatie aangetroffen toeziend op individuele projecten of specifieke (geografische) opbrengst-genererende activiteiten. De verhoogde aandacht van de accountants (afgeleid van de in de uitgebreide controleverklaring genoemde *key-audit-matters*) heeft er niet toe geleid dat bouwondernemingen ruimhartig zijn geweest in het geven van specifieke toelichtingen omtrent opbrengstverantwoordingen. Derhalve sluiten we aan bij de in paragraaf 1 geciteerde bevinding van de ESMA:

ESMA is of the view that the disclosures provided by entities should be further improved. This is of particular importance in industries where revenue recognition is subject to significant assumptions and judgements

Ook met deze bijdrage roepen we ondernemingen op om daadwerkelijk relevante, ondernemingsspecifieke informatie op te nemen en roepen we toezichthouders en accountants op om op de naleving van de toelichtingsvereisten – die er echt toe doen in het licht van de doelstelling van IFRS 15 en de specifieke situatie van de onderneming – kritisch te zijn. Moge de *best practices* in deze bijdrage daaraan dienstbaar zijn.

-
- R. (Roy) van Duuren MSc EMA RA is als manager werkzaam bij EY en is als universitair docent Externe Verslaggeving verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.
 - Prof. dr. R.L. (Ralph) ter Hoeven RA is partner op het vaktechnisch centrum van Deloitte Accountants en is als hoogleraar Externe Verslaggeving verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.
 - De auteurs hebben deze bijdrage geschreven op persoonlijke titel.
-

Noten

1. IFRS 15 BC 463.
2. Zo concluderen Van der Kuij-Groenberg and Pronk (2019) op basis van onderzoek onder 66 Europese beursgenoteerde ondernemingen (exclusief financiële instellingen) dat voor het merendeel van de ondernemingen het IFRS 15-overgangseffect niet materieel is.
3. De NACE-CODE is een code die door de Europese Unie en haar Lidstaten toegekend wordt aan een bepaalde klasse van economische activiteiten. Ondernemingen met een NACE-Code 41 – Construction of buildings, 42 – Civil engineering, en 43 – Specialised construction activities zijn in de populatie betrokken.
4. Barrat Developments plc, Permission plc, Bellway plc en Berkely plc.
5. ACS Servicios, Colas SA en Compagne D'entreprises CFE SA
6. Contractactiva en -verplichtingen staan niet in het minimumlijstje van IAS 1.54. Daarin staan wel trade and other receivables alsmede trade and other payables waar ze onder kunnen worden geschaard.
7. In de praktijk observeren wij dat onzekerheid omtrent oninbaarheid van contractactiva doorgaans gelegen is in een vraagstuk of afnemers bereid zijn om te betalen anders dan de vraag of afnemers de financiële mogelijkheden hebben om te betalen. Dat eerste betreft een vraagstuk binnen de reikwijdte van IFRS 15 (bijvoorbeeld waardering van variabele vergoedingen) terwijl dat laatste binnen de ECL-bepalingen van IFRS 9 valt.
8. Dit sluit aan bij de algemene doelstellingen van de toelichtingsvereisten van IFRS 15 zoals geformuleerd in IFRS 15.110
9. IFRS 8.33a.
10. Hiermee doelen we op onderscheid tussen over-time- en at-a-point-in-time-omzetverantwoording. De criteria van IFRS 15.35 spelen hierbij een rol.
11. IFRS 15.110.
12. Paragraaf 2.2.1
13. Practical expedient op basis van IFRS 15.121. In IFRS 15 B16 wordt (inzake de laatste expedient) een voorbeeld gegeven dat binnen een dienstencontract elk gewerkt uur mag worden gefactureerd.
14. De illustrative examples maken geen integraal onderdeel uit van de IFRS en (zoals de naam impliceert) zijn voor illustratieve doeleinden. Desalniettemin kunnen de illustrative examples belangrijke richting geven aan opstellers van financiële overzichten in overeenstemming met IFRS.
15. IFRS 15.47
16. IFRS 15 heeft voor de bepaling een negatieve formulering gehanteerd waarbij enkel opbrengsten verantwoord worden indien het 'zeer waarschijnlijk' is dat er geen sprake zal zijn van een significante terugname van de reeds verantwoorde cumulatieve opbrengsten (IFRS 15.56). Hiermee is door de IASB beoogd aan te sluiten bij de informatiewaarde voor de gebruikers van de jaarrekening (IFRS 15 BC 206).
17. Dergelijke bonus- en malus-overeenkomsten dienen onder IFRS 15 verwerkt te worden als een variabele vergoeding. In de praktijk betekent dit dat positieve vergoedingen (bonuses) slechts in de transactieprijs dienen te worden begrepen op het moment dat het 'zeer waarschijnlijk' is dat er geen sprake zal zijn van een significante terugname van de reeds verantwoorde cumulatieve opbrengsten (IFRS 15.56). Voor negatieve vergoedingen (maluses) geldt dat het 'zeer waarschijnlijk' dient te zijn dat niet aan de voorwaarden van de malus-bepalingen zal worden voldaan voordat het boetebedrag niet in mindering dient te worden gebracht op de transactieprijs. In IFRS 15-terminologie wordt in dit geval gesproken over constraining estimates of variable consideration.
18. IFRS 15.126
19. Op basis van IAS 1.122 en IAS 1.125 dienen ondernemingen toelichtingen te geven over onzekerheden, oordelen en assumpties van schattingen die het meest belangrijk zijn geweest bij het opstellen van de jaarrekening.
20. Wij merken daarbij op dat de in de jaarrekening van Porr gepresenteerde sensitiviteitsanalyse toeziend op contractactiva, en de genoemde voorzieningen direct dan wel indirect verband houden met de hoogte van de verantwoorde omzet in de verslaggevingsperiode.
21. Ten aanzien van significante oordeelsvormingen en schattingen omtrent de omvang en timing van omzetverantwoording wordt gerefereerd aan de toelichtingsvereiste van IAS 1.122 en IAS 1.125 dan wel toelichtingen uit hoofde van IFRS 15.123 sub a en b.
22. Naast de algemene doelstelling die in IFRS 15.1 wordt gegeven.
23. IFRS 15.111 en IFRS 15.112.

Literatuur

- European Securities and Markets Authority (ESMA) (2019) European common enforcement priorities, Paris: s.n. 2019/ESMA32-63-791. Geraadpleegd op: <https://www.esma.europa.eu/document/european-common-enforcement-priorities-2019-annual-financial-reports>
- Financial Reporting Council (FRC) (2019) IFRS 15 Thematic Review: Review of Disclosures in the First Year of Application. Geraadpleegd op: <https://www.frc.org.uk/getattachment/498aa4b3-85b2-4d4c-8f5a-3d0d28db9237/IFRS-15-thematic-PDF.pdf>
- Pronk M, Roozen CM (2018) Toelichting verwachte impact van IFRS 9 en IFRS 15. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie 92(11/12): 309–328. <https://doi.org/10.5117/mab.92.29609>
- Van der Kuij-Groenberg K, Pronk M (2019) Toelichting verwachte impact van IFRS 9 en IFRS 15. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie 93 (11/12): 317–328. <https://doi.org/10.5117/mab.93.39539>

Bijlage 1

Onderzoekspopulatie

#	Onderneming	Land	Onderzochte boekjaren	NACE-Code
1	ACCIONA S.A.	Spanje	2018, 2019	4120
2	ASTALDI	Italië	2018, 2019	4120
3	ACKERMANS EN VAN HAAREN NV/SA	België	2018, 2019	4299
4	BALFOUR BEATTY PLC	Verenigd Koninkrijk	2018, 2019	4299
5	BILFINGER SE	Duitsland	2018, 2019	4211
6	BOUYGUES SA	Frankrijk	2018, 2019	4299
7	EIFFAGE	Frankrijk	2018, 2019	4120
8	FERROVIAL, S.A.	Spanje	2018, 2019	4299
9	FOMENTO DE CONSTRUCCIONES Y CONTRATAS SA	Spanje	2018, 2019	4211
10	HEIJMANS NV	Nederland	2018, 2019	4120
11	HOCHTIEF AG	Duitsland	2018, 2019	4211
12	KONINKLIJKE BAM GROEP NV	Nederland	2018, 2019	4120
13	KONINKLIJKE BOSKALIS WESTMINSTER NV	Nederland	2018, 2019	4299
14	KONINKLIJKE VOLKERWESSELS N.V.	Nederland	2018, 2019	4299
15	MORGAN SINDALL GROUP PLC	Verenigd Koninkrijk	2018, 2019	4120
16	NCC AB	Zweden	2018, 2019	4120
17	PEAB AB	Zweden	2018, 2019	4120
18	PORR AG	Oostenrijk	2018, 2019	4120
19	SACYR, S.A.	Spanje	2018, 2019	4110
20	SALINI IMPREGILO S.P.A.	Italië	2018, 2019	4299
21	SKANSKA AB	Zweden	2018, 2019	4120
22	STRABAG SE	Oostenrijk	2018, 2019	4211
23	TAYLOR WIMPEY PLC	Verenigd Koninkrijk	2018, 2019	4120
24	VINCI	Frankrijk	2018, 2019	4120
25	YIT OYJ	Finland	2018, 2019	4120